

Bátor lengyel és zsidó hazafiak embermentése Svájcban

A „Paraguayi útlevelek” (Paszporty Paragwaju) c. lengyel dokumentumfilmről

Különleges és rendhagyó eseményre került sor 2021. március 24-én a budapesti Lengyel Kulturális Intézet szervezésében. Online filmbemutatót tartottak az Intézet YouTube-csatornáján a német megszállás alatt a zsidókat mentő lengyelek nemzeti emléknapja és az ún. „Ładoś-csoport” éve alkalmából. (<https://instytutpolski.pl/budapest/2021/03/16/paraguayi-utlewelek/>)

„A Szejm 2021-et a Ładoś-csoport évének hirdette meg, tiszteletét fejezve ki ezzel azon svájci lengyel diplomaták és a velük együttműködő zsidó szervezetek képviselői iránt, akik a második világháború alatt latin-amerikai útleveleket szereztek az európai zsidók számára, így próbálva megmenteni őket a megsemmisítéstől.”

A „Paraguayi útlevelek” című, 2018-ban forgatott, 52 perces dokumentumfilm az Aleksander Ładoś (1891–1963) által vezetett csoport tevékenységét dolgozza fel, vagyis egy illegális lengyel-zsidó szervezet működését, amely tömegesen állított elő hamis dokumentumokat zsidók megmentése céljából a II. világháború alatt. A filmet Robert Kaczmarek és Jacek Papis rendezte, gyártója a Nemzeti Emlékezet Intézete (Instytut Pamięci Narodowej) volt. Elsősorban az ún. Reinhardt Akció idejéről van szó, amikor is a zsidó népesség megsemmisítése volt a cél. A csoportnak lengyel és zsidó származású diplomaták voltak a tagjai, többek között Konstanty Rokicki (1899–1958), a Lengyel Köztársaság 1939–1945 között Bernben szingáló konzulja, Aleksander Ładoś berni lengyel ideiglenes ügyvivő, a helyettese, Stefan Ryniewicz (1903–1987), valamint Juliusz Kühl (1913–1985) beosztott diplomata, attasé.

A krimiszzerűen kibontakozó történet kiindulópontja jól ismert mindenki számára: 1939 szeptemberében a náci Németország megszállta a Lengyel Köztársaságot és az uralma alá hajtott területeken megkezdődött a zsidó közösséggel való kíméletlen és kegyetlen leszámolás. A gettókba terelt, megfélemlített, kifosztott és megalázott zsidók milliói minden esélyt próbáltak megragadni a menekülésre, azonban a lehetőségek 1941–1942-re nagyon beszűkültek. A gettókat sorra számolták fel és a túlélő zsidóságot a megsemmisítőtáborokba (Auschwitz-Birkenau, Treblinka, Sobibor, Chelmo, Belzec, Majdanek) deportálták. Akadt azonban egy maroknyi bátor lengyel és zsidó hazafi a messzi Svájcban, akik mindent megtettek a halálra ítélt zsidók biztonságos kimenekítése érdekében. Az ő életüket és működésüket, a „Ładoś-csoport” történetét dolgozza fel a precíz, alapos és érdekes dokumentumfilm. Jelen írásomnak nem célja a teljes történet felvázolása, csak figyelemfelkeltésnek szánom és bátorítom az olvasókat, hogy a 20. századi lengyel történelem iránt érdeklődők tekintsék meg az alkotást. Véleményem szerint a csoport tagjai, a korábban már felsorolt lengyel diplomaták, ill. a képvisellel kapcsolatot tartó, befolyásos zsidó segítők, Abraham Silberschein (1881–1951) ügyvéd, a RELICO szervezet alapítója, ill. az ultraortodox Chaim Eiss (1876–1943) kereskedő, aki az Agudat Israel szervezetet képviselte, igazi hősök voltak, akik félelmet nem ismerve, nyakukban a német titkos ügynökökkel, a semleges Svájc éber figyelmét elaltatva tették a dolgukat. Aprólékosan, fegyelmezetten szervezték meg a menekítés módját, ügyelve a konspiráció szabályaira és a sajátos körülmények figyelembevételére.

A film címe alapján jogosan vetődik fel a kérdés, hogy miért éppen Paraguay volt az útlevelek kiállítója, miért ez a viszonylag ismeretlen, közepes méretű és fejlettségű dél-amerikai ország nyújtott segítő kezet zsidók százainak? Bizonyosnak tűnik, hogy a paraguayi hatóságok kezdetben nem tudták – mivel nem rendelkeztek nagykövetséggel, illetve konzulátussal az alpesi országban –, hogy tiszteletbeli konzuljuk, a svájci Rudolf Hügli mivel is foglalatosságok a messzi távolban, jócskán visszaélve a ráruházott hatalommal. Az élelmes svájci tb. konzul ugyanis jó pénzért (500 frankot kért egy útlevélért) kezdte kiállítani először azokat a leveleket, amelyekben a levél címzettjét arról tájékoztatta, hogy állampolgárságot kaptak és készül az útlevelük, majd aláírni – a szükséges adatok és fényképek beérkezése után – magukat az úti okmányokat is. Az útleveleket – teljesen illegálisan – a lengyel diplomaták készítették el a saját követségükön, sokszor maga Rokicki konzul. A rendszer határokon átvívelően, kenőpénzekkel körülbástyáztottan és ennél fogva olajozottan működött. Mindezeket tudta és támogatta a Londonban székelő emigráns lengyel kormány is. A lengyelországi – és sokszor nem is lengyel állampolgár – zsidó családok paraguayi útlevélhez jutottak (egy útlevél az egész családra szólt), Hügli szépen gazdagodott, a lengyel diplomaták és zsidó segítők pedig fáradhatatlanul végezték a dolgukat. Az útleveleket a hálózat becsempészte a Lengyelországi Főkörmányzóság területére és – a legtöbb esetben – eljuttatta az igénylőkhöz.

Ahhoz azonban már komolyabb diplomáciai manőver és a Vatikán nunciusainak a hathatós segítsége is kellett, hogy a német hatóságok, az SS és a Gestapo felé a paraguayi állam visszaigazolja az útlevelek valóságát és a kezdetben internálótáborokba hurcolt, dél-amerikai országok által kiállított útlevelekkel rendelkező zsidó családok elhagyhassák a Harmadik Birodalom területét. Meg kell említeni a Szentszék svájci képviselőjének, Filippo Bernardini nuncius atyának az óriási érdemeit is, hogy – a többnyire utólag informált vagy semmit sem tudó – latin-amerikai országok vezetői és külképviseletei nem hagyták cserben újdonsült „állampolgáraikat”. A németek ugyanis kezdetben, amíg végleges döntést nem hoztak és a nemzetközi ellenőrzést le nem folytatták, németországi és a franciaországi Vittelben berendezett, a koncentrációs táboroknál sokkal jobb körülményeket biztosító internálótáborokba szállították a gettókból a „paraguayi” zsidókat. Egy idő után más dél-amerikai országok tényleges és tiszteletbeli konzuljai is beszálltak az embermentési folyamatokba, és – különféle úton-módon ugyan – salvadori, perui, hondurasi, haiti és más államok útleveleit is kiállították a rászorulóknak. A filmben elhangzik, hogy más forrásból, lengyelországi haszid zsidók egy csoportja uruguayi útlevelet is szerzett. Talán az egyetlen hiányossága a filmnek, hogy nincs kellően kibontva a latin-amerikai „szál” benne, az útlevelek kiállításában közreműködő dél-amerikai diplomaták is kaphattak volna egy kis figyelmet az alkotóktól.

Nagyon szimpatikus szerkesztői elvre vall az is, hogy a hivatásos történészeken kívül a filmben jórészt az akkori lengyel diplomaták mai utódai, dr. Jakub Kumoch svájci lengyel nagykövet és Jędrzej Uzyński, a svájci lengyel nagykövetség első titkára, továbbá Markus Blechner zürichi lengyel tiszteletbeli konzul szólnak meg, akik szemlátomást példás alázattal és tisztelettel, valamint minden részletre kiterjedő alaposággal beszélnek elődeik tetteiről.

A svájci embermentők tevékenysége nyomán legkevesebb 3000-4000 ember (más források szerint jóval többen lehettek) menekült meg a koncentrációs táborba deportálástól, azaz a biztos haláltól. 2019 decemberében a varsói Pilecki Intézetben nyilvánosságra hozták a Ładosz-csoport által kiállított 3262 útlevéllel rendelkező személy nevét. Becslések szerint azonban 5000–7000 útlevél-tulajdonos neve továbbra sem ismert. Illő fejet hajtánunk (ahogy azt a filmben Andrzej Duda lengyel köztársasági elnök, illetve a túlélők és leszármazottaik teszik) az embermentők bátor cselekedetei és emberi nagysága előtt.